

REPUBLIKA SRPSKA
VLADA
MINISTARSTVO ZA PROSTORNO PLANIRANJE
GRAĐEVINARSTVO I EKOLOGIJU
BANJA LUKA
Trg Republike Srpske 1

Broj: 15.04-96-33/22

Datum: 30.08.2022 . godine

Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske, rješavajući po zahtjevu za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu nosioca projekta JP „Aerodrom Trebinje “ d.o.o. Trebinje, za utvrđivanje obaveze sprovođenja procjene uticaja i pribavljanja studije uticaja na životnu sredinu za projekat izgradnje i rada Aerodroma Trebinje, čija je maksimalna dužina poletno-slijetne staze 3500 m, na teritoriji Grada Trebinja, na osnovu člana 66. Zakona o zaštiti životne sredine („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 71/12, 79/15 i 70/20), člana 2. stav (1) tačka d) podtačka 2) Pravilnika o projektima za koje se sprovodi procjena uticaja na životnu sredinu i kriterijumima za odlučivanje o potrebi sprovođenja i obimu procjene uticaja na životnu sredinu („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 124/12) , člana 76. stav (2) Zakona o republičkoj upravi („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 115/18, 111/21, 15/22 i 56/22) i člana 190. Zakona o opštem upravnom postupku („Službeni glasnik Republike Srpske“ br . 13/02 , 87/07, 50/10 i 66/18),
d o n o s i

RJEŠENE

1. Nosioc projekta JP „Aerodrom Trebinje“ d.o.o. Trebinje **dužan je** pokrenuti postupak procjene uticaja na životnu sredinu i izraditi studiju uticaja na životnu sredinu za projekat izgradnje i rada Aerodroma Trebinje, dužine poletno-slijetne staze 3500 m, na teritoriji Grada Trebinja .
2. Nosioc projekta dužan je da ovom Ministarstvu dostavi studiju uticaja na životnu sredinu projekta iz tačke 1. ovog rješenja, radi vođenja daljeg postupka procjene uticaja na životnu sredinu, a nakon pribavljanja lokacijskih uslova.
3. Studija uticaja na životnu sredinu mora biti urađena u skladu sa odredbama Upustva o sadržaju studije o procjeni uticaja na životnu sredinu („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 108/13) i odredbama člana 68. st. (2) i (3) Zakona o zaštiti životne sredine.
4. Studija uticaja na životnu sredinu mora da sadrži poseban dio u kojem će biti uobzirena mišljenja Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Grada Trebinje, Ministarstva gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, te Federalnog ministarstva okoliša i turizma, sa posebnim osvrtom na koji način su primljena mišljenja uzeta u obzir.
5. Studiju uticaja na životnu sredinu izrađuje licencirano pravno lice za obavljanje djelatnosti iz oblasti zaštite životne sredine, koje ima važeću licencu ovog Ministarstva.
6. Ovo rješenje važi dvije godine od dana donošenja.

7. Ovo rješenje se dostavlja svim strankama koje su uzele aktivno učešće u predmetnom postupku i objavljuje na internet stranici Ministarstva za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske.
8. Administrativna taksa za donošenje ovog rješenja obračunata je i uplaćena u iznosu od 50,00 KM.

Obrazloženje

Dana 11.03.2022. godine, nosilac projekta JP „Aerodrom Trebinje“ d.o.o. Trebinje, obratio se Ministarstvu za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske sa zahtjevom za prethodnu procjenu o uticaju na životnu sredinu za projekat izgradnje i rada Aerodroma Trebinje, čija je maksimalna dužina poletno-slijetne staze 3500 m, na teritoriji Grada Trebinja. Uz zahtjev su dostavljeni Podaci o predmetnom projektu izrađeni od strane Institut za građevinarstvo „IG“ d.o.o. Banja Luka, čiji sadržaj je propisan članom 64. Zakona o zaštiti životne sredine.

U dostavljenim Podacima uz zahtjev za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu se navodi da izgradnja Aerodroma Trebinje je planirana na lokaciji koja se nalazi oko 14 km zapadno od centra grada Trebinja, u blizini mjesta Taleža. Nadmorska visina referentne tačke aerodroma je oko 272 m, a kompleks aerodroma treba da obuhvata oko 302 ha bez pristupnih saobraćajnica. Lokacija je na neravnom kraškom terenu. U poglavlju „Opis fizičkih i tehničko - tehnoloških karakteristika projekta“ dostavljenih Podataka navodi se da su u okviru predmetne cjeline, prema planiranoj namjeni prostora, definisane sljedeće zone: zona aerodroma, zona individualnog stanovanja, privredna zona, zona groblja, mješovita zona, zona zelenih površina specijalne namjene, zona javnih saobraćajnih površina, zona poljoprivrednog zemljišta, zona šuma i šumskog zemljišta, rezervisana zona za sisteme i instalacije od značaja za aerodrom/zona zabrane gradnje i rezervisana zona za budući razvoj aerodroma. Aerodrom Trebinje (uključujući sve objekte, instalacije i opremu) se planira za slijetanje, polijetanje, kretanje vazduhoplova, pružanje zemaljskih usluga/prihvat i otpremu vazduhoplova, putnika i stvari i drugih vazduhoplovnih i nevazduhoplovnih usluga neophodnih za nesmetano obavljanje civilnog/opšteg vazdušnog saobraćaja (GAT), u dnevnim i noćnim uslovima tokom čitave godine. Maksimalna dužina poletno-slijetne staze je 3500 m, dok njena širina iznosi 45 m. U odnosu na poletno-slijetnu stazu pozicionirani su i ostali elementi određeni za polijetanje, slijetanje i kretanje vazduhoplova: okretišta na poletno-slijetnoj stazi, zaštitni pojas, osnovna staza poletno-slijetne staze, zaštitna površina kraja poletno-slijetne staze (RESA), staze za vožnju i drugo. Predmet urbanističko-tehničkih uslova su sadržaji zone aerodroma, odnosno Faza 1 izdgradnje. Zona aerodroma, prema načinu korišćenja, podijeljena je na bezbjedonosnu zonu ograničenog pristupa i javnu zonu. Prema operativno-tehničkim zahtjevima izvršeno je grupisanje srodnih sadržaja, te su unutar zone aerodroma definisane sljedeće funkcionalne cjeline: manevarske površine i platforme, kontrola letenja, tehnički sadržaji, površina namijenjena putnicima, kontrole pristupa i pregleda službenih lica i vozila, skladištenje tečnog goriva sa pretakačkom i pumpnom stanicom, eko zona, stacionarni saobraćaj, interne saobraćajnice.

U dostavljenim Podacima uz zahtjev za prethodnu procjenu utvrđeni su i opisani mogući uticaji predmetnog projekta na životnu sredinu u vidu uticaja na površinske i podzemne vode, zemljište, vazduh, buka, zdravlje stanovništva i imovina, staništa, floru i faunu, prirodno i kulturno-istorijsko nasljeđe, šume i šumsko zemljište, otpad. U završnom dijelu dostavljenih Podataka opisane su mjere za sprečavanje, smanjenje ili uklanjanje štetnih uticaja projekta na životnu sredinu.

U toku razmatranja i odlučivanja o zahtjevu Ministarstvo je, u skladu sa članom 65. Zakona o zaštiti životne sredine, dostavilo zahtjev sa dokumentacijom na mišljenje sljedećim subjektima: Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i

vodoprivrede Republike Srpske, Republičkom zavodu za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, Gradu Trebinje, te Federalnom ministarstvu okoliša i turizma.

U skladu sa članom 3. ESPOO Konvencije („Službeni glasnik BiH“, broj 8/2009), obavještenje o sprovođenju postupka prethodne procjene uticaja na životnu sredinu za predmetni projekat dostavljeno je dana 18.03.2022.godine Ministarstvu spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH, radi prosljeđivanja nadležnim Ministarstvima Republike Hrvatske i Crne Gore, kako bi se isti izjasnili o namjeri učešća u prekograničnim konsultacijama i postupku prethodne procjene uticaja na životnu sredinu za predmetni projekat. Obavještenje je dostavljeno nadležnim Ministarstvima Republike Hrvatske i Crne Gore i elektronskim putem, dana 22.03.2022. godine.

Istovremeno, o podnesenom zahtjevu za prethodnu procjenu uticaja Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske je, dana 17.03.2022. godine, obavjestilo javnost i zainteresovanu javnost objavljivanjem informacije i postavljanjem podataka o predmetnom projektu na svojoj internet stranici. Zainteresovana javnost mogla je da izvrši uvid u sadržinu zahtjeva i dostavljene podatke, te da dostavi svoje mišljenje u roku od 15 dana od dana objavljivanja ovog obavještenja.

U ostavljenom roku mišljenje na zahtjev i dokumentaciju dostavili su: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, odnosno JZU „Institut za javno zdravstvo Republike Srpske“, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, Grad Trebinje, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore i mišljenje Ministarstva gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske. Navedena mišljenja su razmotrena i uvažena donošenjem ovog rješenja.

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, odnosno JZU „Institut za javno zdravstvo Republike Srpske“ u svom mišljenju broj: 500-2801-1/22 navodi: „Iz dostavljene Prethodne procjene o uticaju na životnu sredinu i dokumentacije u vezi sa gradnjom planiranog aerodroma sa javno-zdravstvenog stanovništva se može zaključiti sledeće:

- Aerodrom se želi graditi na oko 272 mnv (253 - 420 mnv), na oko 302 hektara bez pristupnih saobraćajnica, pri čemu poletno-slijetna staza ima dužinu ima oko 3500 m, orijentacije sjeverozapadno - jugoistočno. Predviđena je gradnja vatrogasne stanice sa predviđenim servisima i trasom. Lokacijski aerodrom obuhvata naselja Hum, Jusići, Petrovići, Jušići, Taleža, Duži, Ljubovo, Gola Glavica, Klikovići i Cerovac na području Grada Trebinja. Podlogu čini krečnjačko-dolomitski supstrat sa vegetacijom karakterističnom za kraški teren i kamenite goleti.
- Klimatske karakteristike su iznesene u komparativnom prikazu 2017. godine i perioda 1981-2010., ali ne za sve klimatološke elemente bitne za aerodrom i avio saobraćaj. Potrebno je uraditi izvod klimatskih karakteristika predmetnog područja za poslednjih 30 godina uz obavezno prikazivanje „ruže vjetrova“, broja vjetrovitih dana, jačine vjetra, broja kišovitih dana i sve druge podatke kroz prikazivanje minimalne, prosječne i maksimalne vrijednosti što zahtjevaju i klimatskih promjena koje su se posebno aktuelizirale poslednje dekade (Podaci se mogu na zahtjev dobiti obrađeni od Republičkog hidrometeorološkog zavoda Republike Srpske).
- U dostavljenom dokumentu su opisani tipovi zemljišta, geomorfološki sastav zemljišta, tipovi šumske vegetacije, flora i fauna područja karakteristična za Hercegovačko područje.
- Predmetno područje gradnje nije naseljeno niti je obuhvaćeno Prostorno-planskom dokumentacijom Grada Trebinje (Rješenje Odjeljenja za prostorno uređenje Grada Trebinja br. 07-36-181/21. od 26.08.2021. godine), te je neophodno izvršiti usklađivanje Prostornog plana.

- Pošto će se raditi Studija uticaja neophodno je izvršiti indikativna tzv. „nulta“ mjerenja kvaliteta vazduha u skladu sa odredbama Uredbe o vrijednostima kvaliteta vazduha („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 124/12), a kvalitet podzemnih i površinskih voda kategorizovati u skladu sa Uredbom o klasifikaciji voda i kategorizaciji vodotoka („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 42/01).
- Predviđeno je vodosnabdjevanje aerodroma i prapatnih servisa sa vodom gradskog vodovoda Trebinje što zahtjeva procjenu izdašnosti i potvrdu da raspolaže sa dovoljnim količinama zdravstveno bezbjedne vode u skladu sa Pravilnikom o zdravstvenoj ispravnosti vode za ljudsku upotrebu („Službeni glasnik Republike Srpske, broj 88/17). Na predmetnom području Republike Srpske nisu registrovana izvorišta vode za piće, ali je predviđena lokacija za predmetni aerodrom u III zoni higijensko-sanitarne zaštite i nadzora izvorišta „OMBLE“ koje se koristi za vodosnabdjevanje naselja Dubrovnika s Rijekom dubrovačkom koje je izgrađeno i u upotrebi od 1927. godine. Država Hrvatska je u skladu sa članom 21. Pravilnika o uvjetima za utvrđivanje sanitarne zaštite izvorišta Republike Hrvatske (NN br. 66/11 i 47/13) definisane „zabrane“ zbog čega se može očekivati da ugrožavanje III zone izvorišta, kao i sama lokacija aerodroma biti predmet rasprave u skladu sa odredbama Aneksa I međunarodne ESPOO konvencije („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 8/2009.). Lokacija aerodroma je 5 km od Hrvatske vazdušnom linijom, zbog čega može da se postavi pitanje negativnih ekoloških uticaja uopšte i na vodu za ljudsku potrošnju, odnosno zdravlje stanovnika koji su krajnji korisnici. Udaljenost od granice sa Federacijom BiH je 1,6 km, a dužina staze slijetanja i uzletanja oko 3 km, a s druge strane je blizini Crne Gore.
- U dostavljenim Podacima uz navedene uticaje po elementima životne sredine, navedene su mjere za ublažavanje i zaštitu od rizičnih uticaja i opasnosti između ostalog i za javno zdravlje. Dominantan vid zagađenja je aerozagađenje tokom gradnje uz trajni gubitak zemljišta i potencijalno hemijsko zagađenje šireg okruženja zbog upotrebe biocida (održavanje površina čistim, sprečavanje rasta i razmnožavanja rodenticida, insekata i drugih mjera DDO). Zagađenje vazduha se vezuje za period građenja (mehanizacija, miniranja) i kasnije tokom rada uslijed produkcije prašine, zagađujućih gasova (NO_x, CO, SO₂, PM₁₀, PM_{2,5}), buku i vibracije (miniranje, uzlijetanje i slijetanje avina) kao fizičke kontaminante vazduha. Ovo će naročito doći do izražaja na ljude, imovinu i okruženje (floru i faunu) jer od ukupno 1234 ha 93% ili 1144 ha su šume koje se uklanjaju, a predstavljaju tzv. zelenu tampon zonu za prigušivanje svih tih efekata.
- Potrebno bi bilo provesti anketu i utvrditi stvarni broj stanovnika, jer podaci iz zadnjeg popisa (2013.) upućuju na 109 stanovnika naselja u obuhvatu predmetnog aerodroma i provesti u skladu sa Zakonom o eksproprijaciji („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 112/06, 37/07, 110/08 i 79/15) sprovesti postupak eksproprijacije zemljišta i pravične nadoknade stanovnicima uzevši uz obzir da saobraćajnice nisu u obuhvatu. Ovo bi bilo opravdano i iz razloga štetnog uticaja buke na zdravlje stanovnika najbližih objekata za stanovanje, koja izaziva psihomotorni nemir, hipertenziju, porećaje sna, gubitak hormonalne ravnoteže i dnevno-noćnog ritma životnih aktivnosti. Aerodromi prema odredbama Pravilnika o dozvoljenim granicama intenziteta zvuka i šuma („Službeni list SR BiH“, broj 46/89) spadaju u IV zonu buke koja obuhvata ograničenja od 60 dB za dan (od 6 do 22 sata) i 50 dB za noć (od 22 do 06 sati), odnosno vršne nivoe od 70 dB(dan) i 75 dB(noć) kako ne bi došlo do negodovanja stanovništva. Prilikom gradnje konsultovati stručnjake za formiranje zaštitnih zvučnih barijera i ozelenjavanje koje dobrim dijelom smanjuju nastalu buku, naročito u Taležima kao najbližem naselju.
- U finalnoj studiji je potrebno izraditi Listu produkcije otpada u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 111/13, 106/15, 16/18, 70/20, 63/21 i 65/21), a kategorizaciju u vezi sa Pravilnikom o kategorijama, ispitivanju i klasifikaciji otpada („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 19/15 i 79/18).

- Kada se radi o uklanjanju sanitarnih i drugih otpadnih voda potrebno je konačno zbrinjavanje vršiti u skladu sa Pravilnikom o uslovima ispuštanja otpadnih voda u površinske vode („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 44/01) i Pravilnikom o tretmanu i odvodnji otpadnih voda za područja gradova i naselja gdje nema javne kanalizacije („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 68/01) što uključuje gradnju odgovarajuće trokomorne septičke jame i pražnjenje od strake Komunalnog preduzeća.
- U skladu sa Zakonom o radu poslodavac je dužan tokom građenja obezbjediti mjere i sredstva lične i kolektivne higijensko-sanitarne zaštite kod radnika, pri čemu se akcent stavlja na rad sa eksplozivom i miniranjem, odnosno zaštitu od buke, vibracija, vazdušnog pritiska i povratnog talasa koji nekada može biti jači od primarnog.
- Ptice predmetnog područja mogu biti razlog da se uvedu fizičke mjere obezbjeđenja i zaplašivanja kako ne bi stvarale dodatne probleme u navigaciji i letovima civilnog aerodroma Trebinje.
- **Zaključno mišljenje**
- U skladu sa zakonskom regulativom daju se sledeće preporuke da se u finalnoj studiji dopune podaci o klimatskim karakteristikama područja i ukupnom broju stanovnika 2021. godine na obuhvatu predmetnih aktivnosti. Pored toga što su opisane mjere za ublažavanje štetnih efekata na okruženje, floru i faunu potrebno istaknuti trajni gubitak zemljišta, izmjenu prirodnog staništa i gubitak nekih zaštićenih biljnih vrsta. Potrebno je kategorizovati produkovane vrste otpada i izraditi Listu produkovanog otpada i prikazati način upravljanja u skladu sa Pravilnikom o kategorijama, ispitivanju i klasifikaciji otpada („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 18/15 i 79/18) i predvidjeti konačnu dispoziciju kroz Ugovore sa licenciranim trećim licima za preuzima, prevoz i konačnu dispoziciju (mineralno ulje i dr. opasne materije zahtjevaju posebnu pažnju). Upravljanje otpadnim vodama vršiti na tehnološki najprihvatljiviji način s obzirom na propustljivost karstnog područja. Voda koja se koristi treba da ispunjava zahtjeve Pravilnika o zdravstvenoj ispravnosti vode namjenjene ljudskoj potrošnji („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 88/17). Predloženi su način ublažavanja i parametri monitoringa za segmente životne sredine, ali je potrebno u finalnoj studiji izvršiti procjenu rizika potencijalnog štetnog uticaja zagađivača na izvorište vode „Omble“, tokom gradnje i rada aerodroma u mrnodopskim i vanrednim uslovima (požar i drugi uzroci gdje može biti faktor rizika čovjek ili elementarne nepogodne ili katastrofe većih razmjera) koji se trebaju uskladiti sa planovima gradske uprave Grada Trebinja.“

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske u svom mišljenju broj: 12.03.5-330-737/22 navodi: „Pregledajući ponuđenu dokumentaciju pažnju smo usmjerili na rješenja koja su data za korišćenje i zaštitu voda, šuma, šumskog i poljoprivrednog zemljišta, a predmet su nadležnosti našeg ministarstva, u skladu sa članom 65. Zakona o zaštiti životne sredine. Pošto se radi o prethodnoj procjeni na životnu sredinu, na osnovu dostupnih podataka, mišljenja smo da je ista prihvatljiva po svom obimu sagledavanja, kao i po predviđenim aktivnostima i mjerama koje treba sprovesti u narednim fazama projektovanja, izgradnje i eksploatacije.“

Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa (odjeljenje nadležno za zaštitu prirode i odjeljenje nadležno za zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa) u svom mišljenju broj: 07/1./625-575-3/22 navodi: „Prema sadržaju prosljeđenog dokumenta Zoning plan područja posebne namjene „Aerodrom Trebinje“ - nacrt plana proizilazi da se u obuhvatu predmetnog plana nalaze nekropola sa stećcima Taleža koje je proglašeno nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (Odluka broj 05.1-2-306/05-6 od 20.01.2006.godine) i stara željeznička stanica u selu Hum koja se nalazi na Liste peticija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Takođe, određen je i položaj navedenih

nacionalnih spomenika u odnosu na obuhvat plana, uz konstataciju da izgradnja budućeg aerodroma ne bi trebala da bude u suprotnosti sa propisanim mjerama zaštite, s obzirom da su ista koncentrisana u selu Hum koji se nalazi na krajnjem sjeverozapadnom obuhvatu plana. Međutim, kao što je konstatovano i ranijim stručnim mišljenjem Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa predmetnom prostoru u kontekstu zaštite kulturno-istorijskog naslijeđa treba pristupiti sa posebnim oprezom, te se u tom smislu na osnovu obilaska predmetne lokacije i konkretnog uvida u stanje na terenu treba definisati odnos planiranih radova, kako utvrđenih tako i potencijalnih arheoloških lokaliteta. Utvrđeni arheološki lokaliteti na prostoru navedenih naseljenih mjesta za koje je potrebno definisati da li se nalaze u granicama obuhvata Plana područja posebne namjene „Aerodrom Trebinje“ te samim tim i njihov odnos prema planiranim radovima su: ANDRIJINA PEĆINA (Rospopećina), Hum, praistorijsko i rimsko pećinsko naselje; HUM 1, Pridvorci, praistorijska gradina, lokalitet se nalazi iznad sela, u 19. vijeku nalazište je razoreno izgradnjom vojnog objekta; HUM 2, Pridvorci, praistorijska gradina, ostaci naselja smješteni na brijegu iznad sela, bronzano ili željezno doba; HUM, Hum, praistorijski tumuli i srednjovjekovna nekropola, uz veliki tumulus i na manjoj gomili uz pravoslavnu crkvu i groblje sačuvano 43 stećka; KONAČNIK, Hum, praistorijska gradina, završni dio brda Huma, na njegovom vrhu bila je isturena utvrda (bastion) koja je štitila Veliku gradinu na Humu sa istočne strane; LOKVE, Hum, srednjovjekovni spomenik, usamljen stećak u obliku stuba (natpis); VIŠNJIĆE, Hum, antičko naselje, na prisojnoj strani Huma, u ravnici, nalazi se u obilju rimski građevinski materijal, u šikari na obližnjim Rosuljama, ima zidova od zgrada, za koje se smatra da su ruševine „grčkog naselja“, areal cjelokupnog naselja iznosi 300 x 200 m, rimsko doba (1-4 vijek); SPASOVA GLAVA, Klikovići, srednjovjekovna nekropola, srednjovjekovna nekropola, u pravoslvanom groblju, u kome se naziru ostaci temelja starije crkve sačuvano 9 stećaka; RAKOV KRST, Klikovići, srednjovjekovni spomenici, usamljen stećak u obliku sanduka sa stubom; GUMNIŠTE, Gola Glavica, praistorijska gradina i srednjovjekovna nekropola, praistorijska gradina i srednjovjekovna nekropola, pod Glavicom Humac (Gradac) s ostacima suhozidnog bedema smještena nekropola sa 14 stećaka; GRČKO GROBLJE, Petrovići, praistrijski tumuli i srednjovjekovna nekropola, u blizini 4 velika tumula i uz pravoslavno groblje sačuvano 12 stećaka; GRČKO GROBLJE, Ljubovo, rimsko naselje i srednjovjekovna nekropola, nalazi rimskih opeka i zidnih substrukcija, u ruševinama zgrada vršen je ukop u srednjm vijeku; GRADINA, Duži, praistorijska gradina, gradina se nalazi u ravnici na neznatno uzdignutom terenu. premjer joj je oko 50x40 m; GRADAC, Gola Glavica, praistorijska gradina smještena na istaknutom brdu nad selom, ostaci suhozida i površinski nalazi keramike. GORNJA TALEŽA, Taleža, srednjovjekovna nekropola. Uz pravoslavni manastir Duži i groblje sačuvana 72 stećka. Priloženi spisak odnosi se na podatke na nivou naseljenih mjesta, čime je analiziran širi prostor u odnosu na Zoning plan područja posebne namjene. U poglavlju 1. 1. među mjerama zaštite kulturno-istorijskog naslijeđa navedena je i obaveza izvođača radova, da u skladu sa članom 79. Zakona o kulturnim dobrima, ukoliko u toku izvođenja građevinskih i drugih radova naiđe na arheološka nalazišta ili arheološke predmete, odmah bez odlaganja prekine radove, i obavijesti Zavod, i da preduzme mjere da se nalaz ne uništi i ne ošteti i da se sačuva na mjestu i u položaju u kome je otkriven. Ova mjera odnosi se na slučaj otkrića nepoznatih, tj. do sada neutvrđenih arheoloških lokaliteta. Prema članu 80. navedenog Zakona nosilac projekta je dužan da obezbijedi sredstva za istraživanje dobra koji uživa prethodnu zaštitu koje se otkrije prilikom izgradnje investicionog objekta - do predaje dobra na čuvanje ovlašćenoj ustanovi zaštite. Izneseni podaci u poglavlju o Uticaju na floru i faunu nisu potpuni i kroz Podatke za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu nije pristupljeno sa korektnim podacima koji bi bili relevantni za analizu uticaja na vrste i izradu poglavlja Mjera zaštite, s obzirom da ne postoje podaci o nultom stanju niti podaci o stanju populacija zaštićenih i strogo zaštićenih divljih vrsta koje nastanjuju predloženi obuhvat i koje se tretiraju posebnim mjerama očuvanja kroz Zakon o zaštiti prirode („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 20/14), Zakon o lovstvu („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 60/9 i 50/13) i Uredbi o strogo zaštićenim i zaštićenim divljim vrstama („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 65/20). Na strani 93. Podataka ističe se korištenje hemikalija u svrhu odbijanja ptica, kao i zamke za UBIJANJE i hvatanje ptica. Ove

metode tzv. „odbijanja ptica“ ne bi trebalo da budu primjenjivane jer dovode, ne samo do ubijanja i trovanja ptica, već i drugih životinja na datom području, potencijalnog trovanja podzemnih voda i ugrožavanje ljudskog zdravlja. Takođe, u dokumentu nije istaknuta analiza prostora sa zonama u kojima se očekuje veće ili manje prisustvo ptica, te je bilo kakvo isticanje problematike i korištenja nedogovarajućih metoda neosnovano. U kontekstu zaštićenog prirodnog nasljeđa, utvrđeno je da se na predmetnom prostoru ne nalaze zaštićena prirodna dobra, niti prirodna dobra koja su u postupku zaštite ili koja su planirana za zaštitu. Predlažemo analiziranje prostora od strane stručnog lica - ornitologa, koji će na osnovu realnog stanja utvrditi diverzitet i brojno stanje ptica na predmetnom području i okolini i predložiti adekvatne mjere zaštite i bezbjedno korišćenje prostora, s obzirom da se ova problematika ističe kroz Podatke za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu kao jedna od bitnih. Takođe je potrebno navesti reference za izvore podataka s obzirom da se u dokumentu navode strogo zaštićene i zaštićene divlje vrste čije prisustvo je upitno za predmetni lokalitet, a za koje postoje propisane mjere zaštite prema Uredbi o zaštićenim i strogo zaštićenim divljim vrstama.“

Odjeljenje za komunalno - inspekcijske poslove Grada Trebinje, u svom mišljenju broj: 06-370-589/22 navodi: „Članom 2. Pravilnika o projektima za koje se sprovodi procjena uticaja na životnu sredinu i kriterijumima za odlučivanje o potrebi sprovođenja i obimu procjene uticaja na životnu sredinu, u ovom slučaju propisana je obavezna procjena uticaja na životnu sredinu. Lokacija na kojoj je planirana izgradnja Aerodroma Trebinje je udaljena oko 14 km zapadno od centra grada trebinja, u blizini mjesta Taleža. Kompleks aerodroma treba da obuhvata oko 302 ha bez pristupnih saobraćajnica, dok će maksimalna dužina poletno -slijetne staze biti 3500 m. Lokacija koja je predviđena za izgradnju budućeg aerodroma se nalazi na neravnom kraškom terenu, pri čemu se radi o području očuvane životne sredine sa malim antropogenim uticajem. Područje je bogato florom i faunom, od kojih se brojne vrste nalaze u Uredbi o crvenoj listi zaštićenih vrsta flore i faune Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 124/12). Bitno je navesti da se na predmetnoj lokaciji nalaze kulturna dobra sa Privremene liste nacionalnih spomenika BiH (u selu Hum se nalazi Nekropola stećaka, Praistorijska gradina Velika i mala, Crkva rođenja Bogorodice), kao i dobro sa Liste peticija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH (Stara željeznička stanica u selu Hum), te dobro koje se nalazi na evidenciji Republičkog zavoda za zaštitu kulturno - istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske (stara kuća u domaćinstvu Jovanovića u selu Hum). Izgradnja aerodroma mora biti usklađena sa mjerama zabrane i zaštite koje su propisane za kulturna dobra koncentrisana na navedenom mjestu. Takođe, lokacija aerodroma se nalazi u trećoj zoni sanitarne zaštite izvorišta „Ombla“, sa koga se vrši snabdijevanje gradskog naselja Dubrovnika s Rijekom dubrovačkom. Imajući u vidu specifično područje karsta, sa posebnom pažnjom na treba uvažiti sve predviđene zabrane propisane važećim Pravilnicima Republike Hrvatske, a u cilju zaštite izvorišta „Ombla“, kao i zbog očuvanja životne sredine generalno. Izgradnja aerodroma je značajan zahvat u životnoj sredini, sa potencijalnim dugoročnim uticajem na sve elemente životne sredine, kako u periodu izgradnje tako i u periodu korišćenja aerodroma. Proces projektovanja mora obuhvatiti mjere kojim će se očuvati što više postojeći kvalitet elemenata životne sredine, uz potpuno analiziranje i definisanje svih kategorija negativnih uticaja. Kako zaštita životne sredine predstavlja izuzetno važan faktor to se moraju ispoštovati svi Pravilnici i Zakoni iz te oblasti. Odjeljenje za prostorno uređenje Grada Trebinje je dalo jasan stav da je na lokaciji određenoj Zoning planom područja posebne namjene „Aerodrom Trebinje“, moguće realizovati predmetni projekat.“

Federalno ministarstvo okoliša i turizma, u svom mišljenju, broj 05/1-19-4-183/22 navodi: „Kako je utvrđeno da je udaljenost granica entiteta Federacije BiH od granice obuhvata predmetnog projekta oko 1,6 km, a udaljenost poletno-sletne staze oko 3 km, poslali smo predmetni zahtjev radi davanja mišljenja na isti, dana 22.03.2022. godine Opštini Ravno i Ministarstvu trgovine, turizma i zaštite okoliša HNŽ, a otpremljen je dana 25.03.2022. godine. Mišljenje je bilo potrebno dostaviti u roku od 8 dana od dana prijema zahtjeva. Kako do danas nismo zaprimili odgovor od Opštini Ravno, niti od Ministarstvu trgovine, turizma i zaštite okoliša HNŽ, smatra se ad nemaju primjedbi na zahtjev i

podatke koji su im dostavljeni na CD-u. Federalno ministarstvo okoliša i turizma je zainteresovano za ovu problematiku, te vas molimo da nas u buduće obavještavate i uključite po pitanju implementacije projekta vezanog za „Aerodrom Trebinje“ d.o.o. Trebinje.“

Po okončanom postupku pribavljanja mišljenja Ministarstvo je, uvažavajući dostavljena mišljenja, među kojima se ističe mišljenje Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, uputilo nosioca predmetnog projekta na upotpunu Podataka dostavljenih uz zahtjev za prethodnu procjenu, u smislu konsultovanja stručnog lica - ornitologa, koji bi na osnovu realnog stanja utvrdio diverzitet i brojno stanje ptica na predmetnom području, te predložio adekvatne mjere zaštite i bezbjedno korišćenje prostora. Nosilac projekta je dana 10.06.2022. godine dostavio obavještenje u kojem je navedeno da je izrađivač studije uticaja na životnu sredinu, Institut za građevinarstvo „IG“ d.o.o. Banja Luka, angažovao stručno lice – ornitologa, koji će da izvrši procjenu brojnog stanja ptica na predmetnom području i okolini i predloži adekvatne mjere zaštite i bezbjedno korišćenje prostora, te s obzirom da ovakve aktivnosti zahtjevaju duži vremenski period, rezultati rada stručnog lica, će biti sastavni dio nacrta studije uticaja na životnu sredinu.

Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore je dana 01.04.2022. godine, elektronskim putem dostavilo svoje mišljenje na predmetni projekat u kojem se navodi: „Nakon internih konsultacija ovdje, a u fazi prethodne procjene uticaja na životnu sredinu, informišemo Vas da izražavamo namjeru da uzmemo učešće u prekograničnoj proceduri za projekat izgradnje i rada Aerodroma Trebinje. S tim u vezi, molimo Vas da nam dostavite nacrt studije uticaja na životnu sredinu za predmetni projekat, kada ista bude pripremljena i spremna za javnu raspravu. Naše komentare i sugestije ćemo dati na nacrt studije. Molimo vas da tada planirate vrijeme za prekogranične konsultacije, koje ne može biti kraće od 30 dana (za javnu raspravu u Crnoj Gori).“

Mišljenje Republike Hrvatske, Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, pristiglo preko Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH, klasa 351-03/22-07/05, ur broj 517-05-1-22-18 navodi: „Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: Ministarstvo) održalo je javnu raspravu o Elaboratu u trajanju od 30 dana, od 23. maja do 21. juna 2022. godine. Uvid u Elaborat dostupan je na zvaničnom sajtu Ministarstva <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug-rada/uprava-za-procjenу-utjecaja-na-okolis-i-odrzivo-gospodarenje-otpadom-1271/procjena-utjecaja-na-okolis-puo-spuo/procjena-utjecaja-zahvata-na-okolis-puo-4014/4014>, pod kategorijom Procjena uticaja zahvata na životnu sredinu (PUO), Prekogranične procedure za procjenu uticaja zahvata na životnu sredinu. Tokom javne rasprave zaprimljeni su komentari Tomislava Paviše iz Dubrovnika i Županijske organizacije SDP-a Dubrovačko-neretvanske županije koje dostavljamo u prilogu.

Uporedo sa javnom raspravom, Ministarstvo je obavilo konsultacije o Elaboratu sa državnom upravom, tijelima područne (regionalne) i lokalne samouprave Republike Hrvatske.

Slijedom navedenog, u skladu sa članom 5. Konvencije o procjeni uticaja na životnu sredinu preko državnih granica (u daljnjem tekstu: Espo konvencija), obavještavamo Vas o mogućim uticajima planirane aktivnosti, odnosno dobijenim mišljenjima nadležnih organa Republike Hrvatske, te Vas o njima obavještavamo kako slijedi.

Predmetni projekat se nalazi na listi aktivnosti Aneksa I Espo konvencije, u tački 7.(a) „Izgradnja autoputeva, brzih puteva* i međugradskih železničkih linija i aerodroma* sa pistama osnovne dužine od 2 100 m ili više.

Prema Elaboratu, lokacija zahvata nalazi se u kraškom području, na granici, na udaljenosti od oko 5 km zračne linije od međudržavne granice sa Republikom Hrvatskom.

Napominjemo da, bez obzira na konačno odabranu lokaciju za izgradnju aerodroma na području grada Trebinja ili šire, tehničke karakteristike aerodroma nisu stručno i sveobuhvatno prikazane u Elaboratu, nisu svi tehnološki procesi opisani niti su kriterijumi karakteristika, lokacije i uticaja zahvata adekvatno uzeti u obzir.

Elaborat uz prethodnu procjenu ne sadrži detaljne podatke o karakteristikama operativne površine (osim maksimalne dužine/širine USS 3500 m / 45 m - kodni naziv 4E), odnosno nema podataka o broju pista i veličini stajališta aviona (parking mesta) i nije moguće procijeniti kapacitet planiranog aerodroma i s tim u vezi dati mišljenje o tome da li su navedeni kapaciteti dovoljni za skladištenje tečnih goriva. Navedeni su samo minimalni planirani kapaciteti rezervoara (kerozin ukupne zapremine najmanje 400 m³, avionski benzin ukupne zapremine najmanje 50 m³, dizel gorivo ukupne zapremine najmanje 20 m³). Elaborat ne obuhvata sledeće: način prečišćavanja sanitarnih otpadnih voda i njihovo konačno odlaganje sa prikazom vrijednosti ulaznih i izlaznih parametara, kao i lokaciju za odlaganje mulja (ako će se sanitarne otpadne vode prečišćavati u sopstvenom postrojenju za prečišćavanje otpadnih voda), postupak odlaganja sanitarnih otpadnih voda iz vazduhoplova, tretman i konačno odlaganje oborinskih otpadnih voda sa manipulativnih površina, način prečišćavanja industrijskih otpadnih voda sa površine za „odležavanje“ (odležavanje i zaštita od zaleđivanja aviona), hemijska sredstva koja će se koristiti za „odležavanje“.

U Elaboratu se pominje skladištenje opasnih materija u vezi sa skladištenjem goriva/ulja, a nigdje se ne navodi da li će aerodrom prihvatati i otpremati teretne pošiljke opasnih materija, u skladu sa ICAO Tehničkim uputstvom za bezbjedan transport opasnih materija u vazдушnom saobraćaju koji nosi određene rizike od zagađenja u slučaju incidenata.

Izveštaj sadrži niz nedostataka koji dovode u pitanje stručnu osnovu dokumenta. U prilog tome govori i činjenica da u izradi Elaborata nisu bili uključeni stručnjaci specijalizovani za sve naučne i stručne analize postojećeg stanja životne sredine u oblasti budućeg projekta, kao i davanje zaključaka o mogućim uticajima projekta na životnu sredinu i prirodu, kao i utvrđivanje uslova i mjera za zaštitu životne sredine i prirode, posebno u dijelu analize i procjene uticaja sa aspekta hidrogeologije, geologije, biologije karsta, prije svega pećinskog ekosistema.

U poglavlju 1.2. Opis lokacije projekta, potpoglavljje 1.2.2. Karakteristike područja, pododjeljak 1.2.2.1. Geološke karakteristike terena, Seizmološke karakteristike, podaci iz Seizmološke karte SFRJ za prethodni period od 500 godina, gdje je navedena lokacija u oblasti sa maksimalnim intenzitetom zemljotresa od 90. Za ovakav zahvat potrebno je izvršiti detaljnu mikrosezmičku regionalizaciju lokacije u odnosu na visok stepen opasnosti od zemljotresa, a uzimajući u obzir II zonu sanitarne zaštite izvorišta Omble gdje je predviđen zahvat.

Iako Konvencija iz Espo-a jasno definiše pojam „uticaj“ koji označava svaku posljedicu koju planirana aktivnost izazove na životnu sredinu, uključujući između ostalog i klimu, Elaborat se ne bavi klimatskim karakteristikama ili klimatskim promjenama na odgovarajući način. U poglavlju 1.2. Opis lokacije projekta, potpoglavljje 1.2.2. Karakteristike područja, pododjeljak 1.2.2.4. Klimatske karakteristike, klimatske karakteristike i klimatske promjene za period od 1981. do 2010. godine u odnosu na 2017. nisu tačno opisane, jer se utvrđuje da je „ukupan nedostatak padavina tokom cijele godine iznosio skoro 400 mm“. Druge strategije i studije Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine iz oblasti zaštite životne sredine, kao što su: Izveštaj o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu na Plan upravljanja otpadom Republike Srpske, Ministarstvo prostornog uređenja, građevinarstva i ekologije Republike Srpske. Srpska, Banja Luka, oktobar 2019. godine, Strateška studija o uticaju Vodoprivrednog plana na vode na području Jadranskog mora u Federaciji Bosne i Hercegovine 2022-2027. godine o životnoj sredini (nacrt), Sarajevo, Institut za hidrotehniku d.d., avgust 2021. godine, Pregled važnih vodoprivrednih pitanja za regionalni sliv (područje) rijeke Trebišnjice u Republici Srpskoj, Banja Luka, Zavod za izgradnju IG“ d.o.o., januar 2021. godine i drugi, navode upravo suprotan podatak, odnosno manji porast prosječne godišnje količine padavina sa povećanim intenzitetom padavina, zbog čega je „zbog povećanog udjela obilnih kiša povećan rizik od poplava“, te „Ekstremne klimatske pojave u Republici Srpskoj sve učestalije“. Činjenica da je klimatska kriza globalno prepoznata, da se očekuje da će klimatske promjene biti sve izraženije, što može povećati rizik, posebno za infrastrukturu koja ima dug vijek trajanja, te da je neophodno hitno djelovanje i ublažavanje klimatskih promjena, Elaborat u tom dijelu ima nedostatak odnosno nije prikazao indikator klimatskih karakteristika i klimatske promjene na predmetnoj lokaciji, sa posebnim pregledom/modelovanjem u kontekstu izvora za ljudsku upotrebu.

Izvor Omble je jedan od najvažnijih izvora vode za ljudsku upotrebu u Republici Hrvatskoj, posebno za Dubrovačko-neretvansku županiju. Kapacitet izvora je minimalno 4.000 l/s, a maksimum 11.000 l/s. U slučaju zagađenja tog izvorišta, došlo bi do potpunog prekida vodosnabdijevanja zbog nepostojanja zamjenskih izvora na tom području. Izvorištem Omble upravlja javni snabdjevač vodnih usluga Vodovod Dubrovnik d.o.o., koji sa izvorišta Omble dobija 6,8 miliona m³ godišnje (od ukupno 9 miliona m³ godišnje), koje snabdijeva oko 80.000 stanovnika. Vodovod Dubrovnik d.o.o. je upravnik pumpe za vodu Ombla, u cilju zaštite izvorišta, na osnovu važećih propisa Zakona o vodama („Narodne novine“, br. 153/09, 63/11, 130/11, 56/13, 14/14 i 46/18) i Pravilnik o uslovima za uspostavljanje zona sanitarne zaštite izvorišta („Narodne novine“, br. 66/11 i 47/13) pokrenule su postupak donošenja Odluke o zaštiti izvora Omble. Za potrebe sprovođenja postupka izrađen je Elaborat o zaštiti izvorišta Ombla (avgust 2018. godine), kao stručni osnov za donošenje navodnog Rješenja. Nakon provedenog postupka, u skladu s prijedlogom Vodovoda Dubrovnik d.o.o., uz prethodnu suglasnost Hrvatskih voda, Gradsko vijeće Grada Dubrovnika je 31.05.2019. godine donijelo Odluku o zaštiti izvora Omble, KLASA: 351-01/16-01/74, UR BR: 21 17/01-09-19-50 („Službeni glasnik Grada Dubrovnika“, broj 7/19). S obzirom da se priljevno područje Omble nalazi i na teritoriji susjednih država Bosne i Hercegovine i Crne Gore, Elaborat zaštite izvorišta Omble obuhvata sve zone sanitarne zaštite predmetnog izvorišta Omble, uključujući zone I.a i I.b, zonu II i zonu III, dijelove koji se nalaze u Republici Hrvatskoj, kao i dijelovi zone II, zone III i zone IV koji se nalaze u susjednim državama, s obzirom da svi čine jednu cjelinu. Osim toga, na više mjesta u Elaboratu je navedeno da se lokacija planiranog Aerodroma Trebinje nalazi u III zoni sanitarne zaštite izvorišta Ombla, odnosno u zoni ograničenja i kontrole tog izvorišta. Iako u tekstu nije izričito navedeno da je riječ je o III zoni sanitarne zaštite utvrđene Odlukom Gradskog vijeća Grada Dubrovnika iz 2019. godine, jasno je da je III zona sanitarne zaštite iz te Odluke, o čemu svjedoči priloženi kartografski prikaz Slika broj 20 Položaj aerodroma u odnosu na zone sanitarne zaštite izvorišta Ombla“. Naime, iako su Odlukom precizirane čitave zone sanitarne zaštite izvorišta Ombla, u članu 2, stav 3) predmetne odluke, propisano je da se istom propisu zabrane, mjere zaštite i druge odredbe za sanitarno zaštićeno područje koje se nalazi (isključivo) na području Republike Hrvatske. Slijedom navedenog, činjenica je da se zabrana, zaštitne mjere i druge odredbe propisane Odlukom ne mogu primjenjivati na teritoriji druge države, odnosno Bosne i Hercegovine, te da se obuhvat Aerodroma Trebinje ne može prihvatiti, a koji je planiran za realizaciju na teritoriji Bosne i Hercegovine, opravdava se pozivanjem na odredbe predmetne odluke donesene na osnovu propisa Republike Hrvatske, kao i na zabrane koje važe isključivo za Republiku Hrvatsku. Odluka, a time i dopuštenost sprovođenja pojedinih zahvata u navedenom području ne može se primjenjivati na teritoriju Bosne i Hercegovine i Crne Gore, te je u tom smislu pogrešan argument da je predmetna intervencija prihvatljiva/dozvoljena u odnosu na tu Odluku. Zone sanitarne zaštite izvorišta Ombla koje se nalaze na teritoriji Bosne i Hercegovine mogu se usvojiti samo na osnovu zajedničke saradnje stručnjaka obe zemlje i samo ako se prije toga usklade kriterijumi važećih pravilnika o utvrđivanju granica sanitarne zaštite zone izvorišta i odgovarajuće mjere zaštite za pojedine zone u okviru Pododbora za vodoprivredu i pripadajućih pododbora, u ovom slučaju Pododbor za sliv Jadranskog mora, osnovan na osnovu Ugovora između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Bosne i Hercegovine o uređenju vodoprivrednih odnosa („Službene novine Međunarodne unije“, broj 12/96), zaključenog upravo u cilju zaštite voda od onečišćenja. Trenutno se važeći propisi u Republici Hrvatskoj, Federaciji Bosne i Hercegovine (kojoj pripada teritorija opštine Ravno) i Republici Srpskoj razlikuju u kriterijumima za određivanje granica pojedinih zona, a posebno u mjerama zaštite za pojedinačne zone, stoga je potrebno definisati odgovarajuće kriterijume.

U poglavlju 4. Opis svih značajnih uticaja projekta na životnu sredinu u potpoglavlju 4.1. Površinske i podzemne vode na str. 70, navodi se: „Tokom pripremnih radova i radova na izradi planiranog projekta mogući su negativni uticaji na podzemne vode. Uticaji su mogući u slučaju curenja zagađujućih materija kao što su gorivo i maziva iz radnih mašina i vozila na gradilištu. Do ispuštanja ovih zagađujućih materija u zemlju može doći usljed upotrebe neispravne mehanizacije ili njene nepravilne upotrebe. U zavisnosti od vrste supstrata, ovi zagađivači mogu daljim prodiranjem kroz

zemljište dospjeti u podzemne vode i negativno uticati na njihovo hemijsko stanje. Pojava takvog izvora zagađenja predstavlja kratkoročni uticaj. Međutim, kako se radi o kraškom području, a podzemno vodno tijelo karakteriše pukotinsko-kavernozna poroznost, brzina širenja zagađujućih materija, kao i obim područja unutar kojeg se zagađujuće materije mogu širiti, potencijalno može biti izražena. Međutim, kako se ovi uticaji mogu spriječiti, smanjiti ili ublažiti pravilnom upotrebom i održavanjem mašina, adekvatnim uređenjem gradilišta i primjenom dobre građevinske prakse, procjenjuje se da će ovaj uticaj biti umjereno negativne prirode. Za vrijeme korišćenja aerodroma predviđena je izgradnja odvojene kanalizacije, sa odvojenim prikupljanjem svih otpadnih voda, i njenim prečišćavanjem na odgovarajućim uređajima prije konačnog ispuštanja. Planirano je i da se skladištenje goriva i drugih opasnih materija vrši u rezervoarima sa duplim zidom, uređajem za automatsko otkrivanje i prijavu curenja i zaštitnom konstrukcijom (rezervoar dovoljne zapremine da primi ukupnu količinu goriva). Na osnovu navedenog može se zaključiti da tokom redovnog rada aerodroma neće biti negativnih uticaja na podzemne vode." Iako se tačno može konstatovati da su negativni uticaji na podzemne vode mogući tokom izgradnje, nigdje se ne navodi da su oni mogući i pri eventualnim incidentnim situacijama. Treba izričito naglasiti da nije ispravno konstatovati da će pojava zagađenja podzemnih voda imati kratkoročni, već dugoročni uticaj. Naime, kada opasni zagađivači dospiju u kraške podzemne vode, oni se ne rastvaraju u vodi, već plutaju u vodi i drže se za nju, zidovi pukotina i njihovo ispiranje stoga mogu potrajati godinama i trajno onemogućiti javno vodosnabdijevanje grada Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije.

Imajući u vidu rezultate obimnih hidrogeoloških istraživanja na predmetnom području, čiji su rezultati objedinjeni u studiji „Zone sanitarne zaštite izvorišta dubrovačkog vodovoda“, Energoprojekt, Beograd, 1991. Godine (u prilogu: Regionalna hidrogeološka mapa, M 1 : 100 000) neželjene posledice ovakvih događaja bez obzira na sve primjenjene mjere zaštite životne sredine, vrlo brzo bi mogle biti vidljive na izvorištu Omble. U toj studiji utvrđeni su rezultati podzemnog trasiranja (bojenja tokova podzemnih voda) u blizini istočne i zapadne granice podzemnog sliva Omble na lokacijama Pridvorci i Sedlari, tokom približno velikih voda:

Pridvorci: Boja je dodata 28.3.1960 u 12 časova, a na Ombli se pojavila 31.3.1960. u 9 časova, što znači da je putovala 69 sati. Kako je pravolinijsko rastojanje od vrtače do Omble 15.600 m, prividna brzina je $V = 6,28 \text{ cm/s}$.

Sedlari: Boja je uneta 25.02.1959 u 13 časova, a na Ombli se pojavila 28.02.1959 u 16 časova, što znači da je putovala 75 sati. Pošto je pravolinijsko rastojanje od vrtače do Omble 17.500 m, prividna brzina je $V = 6,48 \text{ cm/s}$.

Kao rezultat navedenih trasiranja, utvrđene su prividne brzine podzemnih tokova u uslovima velikih voda, veće od $3,0 \text{ cm/s}$, iz kojih podataka proizilazi da se planirana lokacija aerodroma Trebinje nalazi u II zoni sanitarne zaštite izvorišta Ombla, jer su utvrđene prividne brzine podzemnog toka znatno veće od dozvoljenih prema Pravilniku o uvjetima za utvrđivanje zona sanitarne zaštite izvorišta u Republici Hrvatskoj („Narodne novine“ br. 66/11 i 47/13).

U Elaboratu se navodi da su u toku pripremnih radova i radova na izgradnji planiranog projekta mogući negativni uticaji na podzemne vode. S obzirom da se radi o kraškom terenu, skrećemo pažnju na podatke o naglim zagađenjima i negativnim uticajima koji potiču iz Bosne i Hercegovine na podzemne vode, odnosno na izvorište Omble. Tokom posljednjih deset godina, u više navrata, najznačajnije 29. i 30. avgusta 2018. godine, izmjerene su povećane vrijednosti amonijaka i MDK na izvorištu Omble. U ovu problematiku uključili su se predstavnici Zavoda za javno zdravstvo Dubrovačko-neretvanske županije, poduzeće Vodovod Dubrovnik d.o.o., sanitarna inspekcija, Hrvatske vode, Grad Dubrovnik, Ministarstvo zdravlja Republike Hrvatske i Opština Ravno. Zaključuje se da je vjerovatno riječ o fekalnom i životinjskom zagađenju nepoznatog porijekla iz Bosne i Hercegovine. Iako izvor zagađenja nije lako utvrditi, istaknuta je neophodnost bolje prekogranične saradnje u cilju očuvanja vodnih resursa za ljudsku potrošnju.

Takođe napominjemo da je osnova dubrovačkog vodovoda zahvat na izvorištu Ombla i crpna stanica Ombla. Izvor Ombla se koristi kao glavni zahvat za dubrovački vodovod, koji snabdijeva ukupno 78.097 stanovnika (stalno stanovništvo 38.496, privremeno stanovništvo 19.567, turizam 13.273,

privreda 6.671). Utočno područje izvorišta Dubrovačkog akvadukta najvećim se dijelom nalazi na konfliktnom području Bosne i Hercegovine (Federacija Bosne i Hercegovine i Republike Srpske), što nameće potrebu za zaštitnim zonama i režimima zaštite unutar uspostavljene zone koje će se dogovoriti između dve zemlje. Sa hidrološke tačke gledišta, uočna područja istočne Hercegovine imaju sve karakteristike tipične za hidrologiju kraških područja. Površinska hidrografska mreža trajnog karaktera je veoma oskudna, dok površinsko oticanje ima veoma povremeni karakter. Pored izvora Ombla, stanovništvo dubrovačkog područja se vodom snabdijeva i sa izvora koji se nalaze u kraškom području, za koje je nesumnjivo uspostavljena veza sa površinskim i podzemnim vodama Popova polja i Trebinjskog polja. To se prvenstveno odnosi na izvorišta Sumet i Palata, koji se nalaze u neposrednoj blizini izvora Ombla, ali i na vodozahvat Nereza u Dubrovačkom primorju, te izvorišta Zavrelje i Duboku Ljuta u Župi dubrovnik. Pomenuta izvorišta pokrivaju skoro cijeli vodovodni sistem kojim upravlja Vodovod Dubrovnik.

Napominjemo da se i Sporazum između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Bosne i Hercegovine o uređenju vodoprivrednih odnosa („Službeni glasnik - Međunarodni ugovori“, broj 12/96) odnosi i na Ugovor o izgradnji objekata sistema odvodnje naselja Ivanica, opština Ravno, od 12. aprila 2019. godine, zaključenog između Opštine Ravno i JKP-a Popovo Ravno, s jedne strane, i Grada Dubrovnika i opština: Dubrovačko primorje, Janjina, Mljet, Ston, Trpanj i Župa dubrovačka i Vodovoda Dubrovnik d.o.o., s druge strane, zbog „zaštite izvorišta rijeke Omble i preduzimanja zajedničkih mjera u cilju sprečavanja zagađenja vodoizvorišta otpadnim vodama iz naselja Ivanica, opština Ravno, u skladu sa odlukama o zonama sanitarne zaštite izvorišta Ombla“. Polaznom tačkom ovog Ugovora je utvrđena II zona sanitarne zaštite izvorišta Omble, u kojoj se nalazi i selo Ivanica u opštini Ravno, prema pomenutoj hidrogeološkoj studiji iz 1991. godine. U skladu sa navedenim Ugovorom, u Prostornom planu Dubrovačko-neretvanske županije ("Službene novine Dubrovačko-neretvanske županije", br. 6/03, 3/05-uskl., 3/06*, 7/10, 4/12 isp., 9/ 13, 2/15-uskl., 7/16, 2/19, 6/19-prečišćeni tekst, 3/20 i 12/20-prečišćeni tekst, Presuda Višeg upravnog suda Republike Hrvatske broj: Usovz-96/2012-8 od 28.11.2014. godine, „Narodne novine“, broj 10/15 od 28.1.2015.) planira se „prihvat otpadnih voda iz naselja Ivanica u sistem odvodnje Župe dubrovačke ili Dubrovnik za novi granični prelaz Brgat i područje Ivanice (na teritoriji Bosne i Hercegovine) uz uslov adekvatnog prečišćavanja"

Takođe, Elaborat nije uzeo u obzir moguće kumulativne uticaje zahvata na podzemne vode sliva izvorišta rijeke Omble, na primjer izgrađeni i planirani hidroenergetski sistemi, planirani Regionalni centar za upravljanje otpadom Trebinje na lokacija Obodina, planirana trasa autoputa, planirana železnička trasa, postojeća naselja i izgradnja stambeno-turističkog naselja u Ivanici. Svi ovi zahvati nalaze se u neposrednoj blizini granice, oko 5 km, sa Republikom Hrvatskom i područjem NATURA 2000 Paleoombla-Ombla.

Kao rezultat navedenog, predlažemo da se za predmetni projekat na tom području razmotre druga alternativna rješenja (lokacije) koje bi bile manje štetne za zaštitu izvorišta Omble.

Kao i lokaciju projekta, i pogranično područje Republike Hrvatske (u odnosu na lokaciju projekta) karakteriše krš sa velikim brojem strogo zaštićenih i/ili endemskih vrsta, pećinskim formacijama i rijekom Ombom. Područje rijeke Omble pripada duboko okršenom području Paleoomble, koje predstavlja jedinstveno kraško područje Dinarida, kroz koje se oborinske vode šireg područja Popovskog polja u Bosni i Hercegovini podzemno odvođe prema Jadranskom moru, odnosno izvori na morskoj obali i izvorište rijeke Ombla/Dubrovačke rijeke, koje je zaštićeno okolinom u kategoriji značajnog predjela zbog izuzetnih pejzažnih vrijednosti potopljene riječne doline sa strmim i izuzetno visokim obalnim stranama. Područje Paleoombla-Ombla je od izuzetnog značaja za očuvanje biodiverziteta, jer predstavlja jedan od najbogatijih regiona pećinske faune u svijetu. Paleoombla-Ombla bilježi najmanje 200 vrsta (70 vrsta su troglobionti i stigofili), dok pećinski sistem Vilina špilja-Ombla ima najveću raznolikost pećinske faune u Hrvatskoj sa 160 poznatih vrsta, od kojih su mnoge endemske, a 23 vrste su navedene u Crvenoj knjizi pećinske faune Hrvatske. Područje Paleoombla-Ombla je takođe dio evropske ekološke mreže Natura 2000 i regulisano je Uredbom o ekološkoj mreži i nadležnostima javnih ustanova za upravljanje površinama ekološke mreže („Narodne novine“ broj 80/19, https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_08_80_1669.html) proglašeno Zaštićenim

područjem značajnim za vrste i tipove staništa (POVS) HR2001010 Palaeombla-Ombla. Ciljne vrste i tipovi staništa (POVS) HR2001010 Palaeombla-Ombla. Ciljane vrste i staništa tipa POVS HR2001010 Palaeombla-Ombla su: veliki potkovnjak (*Rhinolophus ferumequinum*), južni potkovnjak (*Rhinolophus euryale*), oštrouhi slepi miš (*Myotis blythii*), dugokrilni slepi miš (*Miniopterus schreibersii*), riđi šišmiš (*Myotis emarginatus*), popovska gaovica (*Delminichthys ghetaldii*), pećine i jame zatvorene za javnost 8310 i istočni submediteranski suvi travnjaci (*Scorzoneretalia villosae*) 62A0. S obzirom na lokaciju, prostorni obim i karakteristike zahvata, ne može se isključiti značajan negativan uticaj na navedene ekosisteme u Republici Hrvatskoj.

U poglavlju 4. Opis svih značajnih uticaja projekta na životnu sredinu, u potpoglavlju 4.2. Zemljište, nije opisan ukupan uticaj na zemljište koje se nalazi u II zoni sanitarne zaštite izvorišta rijeke Omble na udaljenosti od 5 km od granice sa Republikom Hrvatskom i područjem Natura 2000 Palaeombla Ombla, a koja je prema prethodno navedenim strategijama i studijama iz oblasti zaštite životne sredine Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, već onečišćena teškim metalima zbog nepravilnog upravljanja otpadom i zbrinjavanja otpadnih voda iz naselja i industrijskih postrojenja, kao i nutrijentima iz poljoprivrede, a sve se to slijeva iz viših slojeva ka nižim, prema izvoru reke Omble. Posebno ističemo neuključivanje uticaja planiranog Regionalnog centra za upravljanje otpadom Trebinje, za cijelu regiju Gacko, koja obuhvata Opštinu Berkovići, Opštinu Bileća, Opštinu Gacko, Opštinu Istočni Mostar, Opštinu Ljubinj, Opštinu Nevesinje i Opštinu Trebinje, na lokaciji postojeće deponije Obodina, 4 km jugoistočno od Trebinja, isto u II zoni sanitarne zaštite izvorišta Omble, iako je ranije Planom upravljanja otpadom Republike Srpske bila planirana lokacija regionalnog centra za regiju Gacko u opštini Gacko.

U poglavlju 4. Opis svih značajnih uticaja projekta na životnu sredinu, u pododjeljku 4.5. Zdravlje stanovništva i imovine je netačan opis lokacije, jer se navodi da je „riječ o slabo naseljenom području gdje je mali broj stanovnika koji bi mogao biti pogođen realizacijom planiranog projekta. Bez obzira na podatke o broju stanovnika u okolnim naseljima grada Trebinja i Hercegovačke županije sa kojima se graniči predložena zona Aerodroma Trebinje, ističemo da je navedena zona udaljena svega 5 km vazdušne linije od naselja. Rijeke dubrovačke (Komolac, Rožat, Obuljeno, Mokošica, Pobrežje, Osojnik) sa oko 15.000 stanovnika, što nije uzeto u obzir u predmetnom Elaboratu, kao ni u poglavlju 4.10. Prekogrančni uticaj gdje se samo navodi: „Najbliža udaljenost međudržavne granice (granice Republike Hrvatske) do granica obuhvata iznosi 5 km vazdušne linije“.

U poglavlju 6 kratak pregled opcija koje je razmatrao menadžer projekta i razlozi za izabrano rješenje na str. 92 se navodi „Pri izboru lokacije Investitor se odlučio za odabranu lokaciju bez iznošenja mogućih alternativnih rješenja“. Navodi se i da je odabrana lokacija rezultat procjene za uspješnu eksploataciju objekta, koja je prilagođena situaciji na terenu i postojećim objektima u okruženju. Dakle, prilikom određivanja lokacije aerodroma nisu uzeti u obzir eventualni uticaji na obližnji izvor Omble u Republici Hrvatskoj, već samo koristi koje će predmetni projekat ostvariti.

Uzimajući u obzir sve navedeno, jasno je da realizacija preliminarne procjene uticaja na životnu sredinu Projekta izgradnje i rada Aerodroma Trebinje nije dovoljna. Elaborat uz prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu za izgradnju i rad Aerodroma Trebinje - I faza, čija je maksimalna dužina poletno/slijetne staze 3.500 m, na teritoriji grada Trebinja nije dala sve potrebne odgovore, odnosno ne sadrži dovoljno informacija da bi se razjasnilo pitanje da li se značajne negativne posljedice mogu javiti preko državnih granica. S tim u vezi, potrebno je izraditi studiju o uticaju na životnu sredinu za navedeni projekat, koja će sadržati minimalno podatke iz Aneksa II Espo konvencije: opis planirane aktivnosti i njenog cilja, opis, ako je to moguće, realnih alternativa (na primer, u smislu lokacije i tehnologije) za planiranu aktivnost, opis okruženja koji će biti značajno ugrožen planiranom aktivnošću i njenim alternativama, opis mogućeg uticaja planirane aktivnosti i njenih alternativa na životnu sredinu i procjena njenog značaja, opis mjera ublažavanja kojima se negativan uticaj na životnu sredinu održava na minimumu, eksplicitno navedene metode procene i osnovne pretpostavke, kao i relevantne korišćene podatke o životnoj sredini, utvrđivanje nedostataka u stručnosti i nejasnoća koje su nastale tokom prikupljanja traženih informacija, ako je moguće, prikazati program praćenja i upravljanja, i svih planova za analizu nakon završenog projekta,

netehnički rezime treba da sadrži vizuelne prikaze prema potrebi (mape, grafikoni, itd.). Zaključno, Republika Hrvatska će donijeti odluku u skladu sa članom 6. Espo konvencije tek nakon što se sprovede sveobuhvatni postupak procjene utjecaja na okolišu prema Espo konvenciji.“

U prilogu su dostavljeni izvodi iz akata u skladu sa kojima je formirano navedeno mišljenje i koji se u njemu pominju.

Pristigla mišljenja nadležnih organa su uvažena, čine sastavni dio ovog rješenja i moraju biti uvažena prilikom izrade studije uticaja na životnu sredinu.

U zakonom predviđenom roku, a ni do dana donošenja rješenja nije bilo primjedbi, priloga i sugestija javnosti i zainteresovane javnosti na podneseni zahtjev i dokumentaciju dostavljenih Ministarstvu za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske.

Razmotrivši zahtjev i Podatke dostavljene uz zahtjev za prethodnu procjenu uticaja na životnu sredinu, kao i blagovremeno dostavljena mišljenja Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, Grada Trebinje, Federalnog ministarstva okoliša i turizma, te mišljenje Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore i Ministarstva gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, a na osnovu odredbi čl. 64. 65. i 66. Zakona o zaštiti životne sredine i člana 2. Pravilnika o projektima za koje se sprovodi procjena uticaja na životnu sredinu i kriterijumima za odlučivanje o potrebi sprovođenja i obimu procjene uticaja na životnu sredinu, Ministarstvo je odlučilo kao u dispozitivu rješenja i uputilo nosioca predmetnog projekta na sprovođenje procjene uticaja na životnu sredinu i izradu studije uticaja na životnu sredinu.

Pored sadržaja Studije uticaja na životnu sredinu propisanog Uputstvom o sadržaju studije uticaja na životnu sredinu („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 108/13), Studija uticaja na životnu sredinu za za projekat izgradnje i rada Aerodroma Trebinje mora precizirati odgovore na mišljenje Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa u kojem je navedena potrebna angažovanje stručnog lica - ornitologa, koji bi na osnovu realnog stanja utvrdio diverzitet i brojno stanje ptica na predmetnom području, te predložio adekvatne mjere zaštite i bezbjedno korišćenje prostora. Pored toga, u dijelu prekograničnih uticaja projekta Studija uticaja na životnu sredinu mora prikazati jasan opis mogućih uticaja projekta na životnu sredinu i prirodu, kao i utvrditi uslove i mjere za zaštitu životne sredine i prirode, posebno u dijelu analize i procjene uticaja sa aspekta hidrogeologije, geologije, biologije karsta, prije svega pećinskog ekosistema, izvršiti detaljnu mikroseizmičku regionalizaciju lokacije u odnosu na visok stepen opasnosti od zemljotresa, a uzimajući u obzir II zonu sanitarne zaštite izvorišta Omble. Takođe, Studija uticaja na životnu sredinu mora prikazati kumulativne uticaje zahvata na podzemne vode sliva izvorišta rijeke Omble, na primjer izgrađeni i planirani hidroenergetski sistemi, planirani Regionalni centar za upravljanje otpadom Trebinje na lokacija Obodina, planirana trasa autoputa, planirana željeznička trasa, postojeća naselja i izgradnja stambeno-turističkog naselja u Ivanici. Prema mišljenju Ministarstva gospodarstva i održivog razvoja, navedni zahvati nalaze se u neposrednoj blizini granice (oko 5 km) sa Republikom Hrvatskom i područjem NATURA 2000 Paleoombla-Ombla. Studija uticaja na životnu sredinu mora sagledati i alternativna rješenja (alternativne lokacije) koje bi, prema mišljenju nadležnog organa Republike Hrvatske, imale manje štetne uticaje za zaštitu izvorišta Omble i dati jasan razlog odabira predmetne opcije.

U skladu sa članom 67. Zakona o zaštiti životne sredine, studija uticaja na životnu sredinu mora biti pripremljena od strane ovlašćenog pravnog lica za obavljanje djelatnosti iz oblasti zaštite životne sredine.

U skladu sa članom 66. stav (1) tačka a) i stav (4) Zakona o zaštiti životne sredine rješenje kojim se utvrđuje obaveza sprovođenja procjene uticaja projekta i pribavljanje studije uticaja na životnu sredinu važi dvije godine od dana njegovog donošenja.

U skladu sa članom 66. stav (7) Zakona o zaštiti životne sredine ovo rješenje se dostavlja nosiocu projekta i u skladu sa članom 65. stav (1) navedenog zakona, Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, Republičkom zavodu za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Gradu Trebinje, Federalnom ministarstvu okoliša i turizma, Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore i Ministarstvu gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske (elektronskim putem i putem Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine). Rješenje se takođe postavlja i na internet stranici Ministarstva u periodu od 30 dana od dana dostavljanja rješenja nosiocu projekta.

U skladu sa Zakonom o administrativnim taksama, a po tarifnom broju 68. („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 100/11, 103/11 i 67/13) uz zahtjev je priložen dokaz da je uplaćen iznos od 50,00 KM za izdavanje rješenja o prethodnoj procjeni uticaja na životnu sredinu.

POUKA O PRAVNOM SREDSTVU:

Ovo rješenje je konačno u upravnom postupku i protiv istog nije dozvoljena žalba. Protiv ovog rješenja može se pokrenuti upravni spor kod Okružnog suda u Banja Luci, tužbom koja se podnosi u roku od 30 dana od dana dostavljanja rješenja.

Tužba se predaje u potrebnom broju primjerka taksirana sa iznosom od 100,00 KM sudske takse neposredno sudu ili mu se šalje poštom preporučeno.

Uz tužbu se dostavlja ovo rješenje u originalu, ovjerenom prepisu ili ovjerenoj fotokopiji.

Dostavljeno:

1. "Aerodrom Trebinje" d.o.o. Trebinje
Cara Lazara 12, 89000 Trebinje
2. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS
3. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS
4. Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa
5. Odjeljenje za stambeno-komunalne poslove i zaštitu životne sredine, Grad Trebinje
6. Federalno ministarstvo okoliša i turizma
7. Ministarstvu ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore,
Putem Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH
8. Ministarstvu gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske
Putem Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH
9. Evidencija
10. a/a

